

PLA DE NADAL (RIBA-ROJA DE TÚRIA), EL PALAU DE TEBDEMIR

Albert Vicent Ribera i Lacomba, *ICAC*

Miquel Rosselló Mesquida

Pla de Nadal dona nom a un edifici de la zona dels Carasols, al terme de Riba-roja de Túria, situat a vint quilòmetres al nord-oest de València. El seu entorn és pla i gens accidentat. Fou identificat el 1971 pel Servei d'Investigació Prehistòrica de la Diputació de València (SIP) en aparéixer algunes peces de decoració arquitectònica, mentre removien la terra per plantar tarongers, acció aquesta que va destruir més de la meitat de l'edifici. La part conservada en corresponia al costat sud, que era la façana principal. Abans de les excavacions semblava un petit monticle.

Les excavacions arqueològiques es varen fer entre 1981 i 1989, dirigides per Empar Juan, amb la col·laboració de l'arquitecte Ignacio Pastor. L'excavació va consistir en la neteja, documentació i selecció d'una quantitat enorme d'enderrocs i de peces arquitectòniques. Les res-

tes corresponien a un mateix període i a un sol edifici que havia patit un gran incendi, com mostraven les bigues i altres fustes carbonitzades i els senyals que el foc va deixar a les parets.

L'edifici va ser saquejat abans de l'incendi i la destrucció, perquè les troballes mobles eren molt escasses, només alguns objectes de metall, que devien estar fixats a les parets, i poques ceràmiques, que han permés establir la destrucció a partir de les darreries del segle VII o, més probablement, ja en el segle VIII avançat. Hi ha una petita ampolla, que s'assembla a la típica visigoda, una olla sense anses i decoració incisa, evolució local de recipients de València i el seu territori entre mitjan del segle VI i la meitat del segle VII. Una altra olla amb anses és similar a les del Tolmo de Minateda (Hellín, Albacete) del segle VII avançat. També hi ha un fragment d'àmfora globular, típica de València des de final del segle VI.

Però els elements més destacats d'aquest lloc impressionant són els de l'estructura constructiva, tant els

◁ Capitell amb decoració de veneres recuperat a
Pla de Nadal. Ajuntament de Riba-roja de Túria.
Foto: Rafael de Luis

Vista aèria de Pla de Nadal abans de la seua consolidació i restauració. Museu de Prehistòria de València.

conservats *in situ*, com la gran quantitat de peces arquitectòniques.

L' edifici i el seu entorn

El complex arquitectònic constava d'una planta baixa, més austera i funcional, i un pis superior, totalment derrocat, que degué ser la planta noble, residencial i representativa.

Es conserva tota l'aula central de la façana sud, de 17 m de longitud i 5,30 m d'amplària, amb quatre accessos centrats, un a cada costat: dos de principals (nord/sud), un obert al pòrtic exterior i l'altre al desaparegut pati interior. Els dos de secundaris (est/oest) donaven als vestíbuls laterals, a manera d'atris accessibles a través de tres arcs de ferradura que també donaven als porxos laterals. El pis de la planta baixa era la mateixa terra natural solidificada i

dura, i devia servir com àrea utilitària i de servei: zona de pas, estable i/o magatzem.

La primera planta devia ser la zona noble, la *pars dominicata*. D'aquesta cambra superior devia vindre la majoria, si no totes, les escultures recuperades. Les cobertes eren de teula plana i corba, de tradició romana, el que indicava teulades a aigües diferents, amb un elaborat sistema d'evacuació amb gàrgoles. L'edifici té una estructura compacta que, amb les torres angulars, li dona un aire de palau-fortalesa, que és el que devia ser.

Al nord-est de la zona excavada, però molt a prop, es troben les restes d'una estructura allargada i físicament separada i de difícil interpretació, en gran part destruïda per tasques agrícoles.

A l'estructura original s'afegiren alguns elements. Als voltants dels dos accessos laterals i menors, l'est i l'oest,

es reforçaren considerablement els murs, ja ben amples d'origen, cosa que deu indicar l'aparició d'algun problema estructural important. A la part sud de la torre occidental es va adossar un mur lleuger que potser continuava cap el sud-est, i que devia ser una mena de tanca.

Al sud de Pla de Nadal es coneixia un altre jaciment coetani, anomenat Pla de Nadal II. Malgrat això, el 1989, la construcció d'una carretera el va destruir per falta de controls. Abans sols s'havia fet un sondeig que localitzà l'angle d'un edifici arrasat. També es van recuperar alguns elements de decoració arquitectònica, principalment frisos, amb temes semblants a Pla de Nadal. També s'ha recuperat una llosa amb un forat quadrat al centre i decorat pels quatre costats, que segurament era una taula o un altar, el que potser indica la funció religiosa de l'edifici.

Els tres edificis, i un altre més de probable al sud, devien formar part d'un mateix conjunt edilici. Pla de Nadal, doncs, no devia ser un palau aïllat sinó el centre d'un complex més ample.

L'esquema arquitectònic presenta elements de continuïtat amb la tradició de la vil·la clàssica, porxos i peristil central; però també n'afegeix de nous, com el desenvolupament de la planta residencial i les estances de representació en el pis superior, característic d'algunes *villae* africanes del final del període romà i que ja trobem a palaus paleobizantins dels segles v i vi.

La tècnica de construcció

Malgrat que l'edifici havia estat cremat, es conserva en molt bon estat. Les parets són de gairebé d'un metre

de gruix i en algunes parts han arribat a una alçada de 2,35 m, el que ha permès identificar diverses finestres. Els murs no tenien cap fonament, ja que recolzen directament en el sòlid sòl natural. Tot i això, els potents paraments són suficients per a crear una més que potent i resistent estructura constructiva.

Entre els materials de construcció hi ha una bona quantitat de grans pedres romanes reutilitzades, encara que la majoria dels murs són de maçoneria menuda i irregular de pedra calcària local blana, com també les dovelles, les peces decorades i altres elements petris tallats. Al contrari, les peces robades d'edificis romans són de bona mida i del tipus dit «de pedra blava», una calcària molt dura procedent de la serra Calderona, entre els límits de les províncies de Castelló i València, que es va emprar intensament en l'arquitectura pública de les ciutats romanes d'*Edeta*, *Saguntum* i *Valentia*, al bell mig de les quals es troba Pla de Nadal.

Les pedres reaprofitades al palau visigot segurament venien d'*Edeta*, perquè és la ciutat més propera i estava abandonada, o havia deixat de ser un nucli urbà des de les darreries del segle III dC, tot i que es coneixen activitats productives i alguns edificis romans que, com les grans termes, es van cristianitzar i perduraren, almenys, fins al segle VII. Una bona part en són grans carreus que encara es troben inserits a les parets de l'edifici, formant normalment les cantoneres de les grans torres. Altres se n'han recuperats solts entre els enderrocs provinents de la part superior de la planta baixa i de la planta superior. Aquests són de formes i formats més diversos i inclouen capitells, fusts de columna, pilastres i peces decorades.

Les excavacions demostraren que la major part dels murs devien estar lluiïts, tot i que ara l'efecte de la intempèrie ha deixat les parets amb la pedra al aire. També es va fer palés que hi havia una bona proporció de decoració d'algeps, que va desaparèixer poc després de quedar exposada a l'exterior. És un fenomen comú en el món tardoantic peninsular i no obeeix a importacions orientals, com es pensava. El problema per al seu estudi ha estat l'escassa presència i la difícil conservació d'aquest tipus d'ornamentació, com al mausoleu-església de Santa María de Melque (Toledo), que conserva part de la decoració d'estuc que cobria les voltes en l'arrancada de les petxines. Els estucs s'han conservat molt deteriorats, amb una iconografia similar a la de l'escultura. L'edifici també devia estar decorat amb pintures, com indiquen les restes de policromia conservades als estucs. Coneixem pintures en aquest període al grup episcopal d'Ègara (Terrassa).

Es detectà l'abundant presència de fusta carbonitzada, que caigué del forjat del primer pis. El paviment de la planta superior devia ser una mena d'*opus signinum* en combinació amb rajoles de ceràmica de 22 x 22 x 5 cm sobre un pobre morter de calç i codolets de riu, com una mena de *rudus*. Les rajoles planes (*tegulae*) i corbes (*imbrices*) indiquen que les teulades devien ser a dues aigües. El que més destaca del sistema constructiu és la gran quantitat d'elements solts de decoració arquitectònica, més de vuit-cents, que caigueren de la planta superior i de les façanes. La seua varietat també és notable, amb grans capitells, alguns fets *ex professo* i altres reutilitzats d'època romana. Altres més petits, i més abundants, devien vindre de finestres i petits arcs. Hi havia un muntó

de frisos decorats, amb tres motius diferents en la seua decoració almenys, que devien ser tant d'arcs com de trams horitzontals. Es coneixen també columnes, claus, gàrgoles, creus patents i diverses peces decoratives de l'exterior.

La decoració escultòrica i el programa iconogràfic

La decoració escultòrica i el programa iconogràfic forma el conjunt més nombrós de la Hispania visigoda i un dels més significatius del món tardoantic occidental. És molt interessant també per les circumstàncies del seu descobriment, ja que, al contrari d'allò que normalment passa, aquests elements decoratius de la planta superior s'han trobat *in situ*, als nivells de destrucció de l'edifici. Es caracteritzen per una gran diversitat funcional i tipològica i una iconografia molt específica. També són interessants per la tècnica de treball escultòric, obra de tallers àulics.

El conjunt es pot dividir en dos grups. D'una banda, les pedres romanes reutilitzades, que són les de menor nombre, però de bona qualitat i de grans dimensions i que principalment devien complir una funció arquitectònica i estructural. D'altra, les més menudes i nombroses treballades *in situ* per diverses mans o tallers, que eren els elements ornamentals i decoratius de la sala principal de la planta superior, encara que alguna puga pertànyer a la façana, com és el cas de les finestres. També hi ha molts elements de càrrega: columnes, bases, capitells, claus, etc. tot i que la funció decorativa era segurament la predominant. Hi ha una repetició constant dels temes de veneres i el trifoli en les parts

que formen l'interior dels arcs. Cal destacar algunes peces úniques, com els calats, les rossetes i els merlets que devien coronar l'edifici, tal com era habitual en l'arquitectura d'inspiració clàssica i oriental.

El grup escultòric permet reconstruir el procés de treball dels tallers. En el lloc no va treballar un únic taller, sinó diversos al mateix temps, ja que les qualitats entre els elements decoratius són molt diferents i cal descartar-hi l'existència de fases de construcció diferents. Circumstància que devia ser per la necessitat urgent de concloure el treball amb una mica de pressa.

La major part de l'obra escultòrica era pedra local, normalment calcària de diferents tipologies i calcarenites, que s'extraïen de les pedreres properes. És un material fàcil de tallar i treballar, de bàsica funció ornamental. Sobre la pedra es traçava la forma de la decoració amb una espècie de tint roig amb pinzellades que són encara perceptibles en algunes peces. Posteriorment, aquest traç inicial és revisat amb un punxó o brúixola (compàs?) i es tallava directament amb el cisell. Aquest procediment explica la diferència en la qualitat de les talles, tenint en compte l'existència de diversos tallers amb qualitats molt diferents al final del treball. Sembla clar, però, que hi va haver una certa especialització del treball i les millors peces corresponen a les pedres més dures. És freqüent la reutilització de parts que es destinaven a una funció i que acabaren fent una altra diferent a què originalment estaven pensades. Una vegada col·locades les peces d'escultura, els estucadors i els pintors completaven la decoració de les sales.

Els elements decoratius dels frisos, principalment flors de lis enllaçades, vinyes amb raïm, fulles i palmeres,

i rotlles de veneres, formen un programa iconogràfic molt elaborat i complex, susceptible de diverses interpretacions simbòliques, no només de caràcter religiós, tot i que això és molt present.

La venera, encara que normalment devia ser un símbol de la regeneració del baptisme cristià, també pot actuar, segons la seua posició a l'edifici, en els espais simbòlicament més importants (absis, exedra) de l'arquitectura de la representació i el poder. La major part de la decoració consisteix principalment en frisos de veneres i trifolis, que són una constant en la decoració dels edificis de la Toledo visigoda, com les veneres reutilitzades per Abd-al-Rahman III a la porta d'Alcántara, de probable procedència de l'antic pretori visigot situat a la part alta de la ciutat.

Els artesans que construïren i decoraren Pla de Nadal es van inspirar en models artístics que es basaven en l'art bizantí, però tant l'estuc i la decoració escultòrica presenta una riquesa i un estil barroc que li dona una personalitat pròpia. L'obra escultòrica es vincularia a tallers de la desapareguda cort de Toledo. Tal vegada seguint un fenomen semblant a què hi hauria uns segles més tard, després de la caiguda del califat de Còrdova, on els diferents tallers àulics del califa tal vegada continuaven el seu treball en altres llocs.

Interpretació del conjunt

Durant les primeres campanyes, quan la planta de l'edifici no era coneguda, van sorgir propostes d'interpretació d'aquesta singular construcció (església, monestir, etc.), fins que es va identificar correctament amb

Pla de Nadal. Pinnacle de forma triangular amb decoració als dos costats, s'ha proposat que devia coronar les torres de l'edifici. MUPLA-Ajuntament de Riba-roja de Túria.

una gran vil·la àulica, un palau, del final del període visigot. És un excepcional conjunt palatí en el territori de *Valentia* i ha de ser entès en íntima relació amb la ciutat. Respon al model d'origen baiximperial de les *villae* de galeria i torres als cantons, un pis superior i un peristil central.

Alguns han suggerit que es va construir en el període dels emirs àrabs i que era el reflex d'un auge de la construcció general dels inicis de la dominació musulmana, sota les directes influències dels omeies. Tanmateix, l'edifici segueix canons clars dins de l'art i arquitectura visigoda de tradició romanobizantina. Per l'epigrafia i els detalls decoratius és clar que els seus usuaris eren cristians i utilitzaven el llatí, i no es pot relacionar amb l'islam o amb el món àrab.

La proximitat del recinte fortificat de València la Vella, també a Riba-Roja de Túria, deu indicar alguna relació, però els estudis d'ambdós llocs suggereixen que no coincidiren en el temps. La nombrosa ceràmica trobada recentment a València la Vella indica que el jaciment va existir entre la segona meitat del segle VI i la fi del segle VII, el que deixaria un lapse entre l'abandó d'un lloc i l'inici de l'altre, sense descartar que l'un substituís l'altre.

Per la conjunció d'arguments arqueològics i, sobretot, epigràfics, cas d'un monograma en forma de creu en un clipeus (Tebdemir) i un grafit gravat al darrere d'una vena, amb el mateix nom (Teudinir), la seua construcció s'hauria de vincular a la figura del *dux* Teodomir, del període visigot final, lligat als reis Ègica i Vítiza, que governà el sud-est peninsular, on va lluitar i pactar amb els àrabs, que el deixaren al seu càrrec.

A Pla de Nadal es degué donar l'extraordinària i afortunada circumstància no només de conèixer el nom de l'usuari de l'edifici, sinó de disposar de clars arguments per identificar-lo amb un important personatge històric d'aquest territori en l'ocàs del regne visigot de Toledo i el començament de l'arribada dels àrabs. Potser coincidiren en el temps la construcció d'aquest palau-fortalesa i la presència de Teodomir com a rector del territori que anava de València a Almeria, primer com a governador depenent del rei de Toledo i després, amb la mateixa funció, com a vassall, *regulus*, reietó, del califa Omeia de Damasc, per al qual recaptava els impostos del seu territori. El palau probablement era el centre de poder d'un ample territori.

És en aquest context polític on hauria d'encaixar la construcció del complex palatí de Pla de Nadal, seguint patrons artístics establits ja en anteriors edificis àulics dels reis i la noblesa visigòtica d'inspiració bizantina.

La tipologia i la riquesa decorativa dels elements escultòrics i arquitectònics de l'edifici apuntaven a un conjunt de caràcter oficial de tipus cortesà i residencial, relacionat amb un personatge important de l'elit civil més que eclesiàstica, probablement el famós Teodomir d'Oriola, possibilitat més que obvia sustentada per les troballes epigràfiques del grafit «Tevdinir» i el medalló amb el nom «Tebdemir», semblant a d'altres de l'església de Quintanilla de las Viñas, i que també es troben a les llindes de les portes del palau de *Qars ibn Wardan*, que el daten entre els anys 565-572.

Al costat del més desconegut edifici de Pla de Nadal II i de les restes d'altres dos a prop del palau, cal pensar en un ampli conjunt residencial, com en altres llocs similars,

com és el cas d'alguns palaus de l'arquitectura civil de la dinastia de Justinià, en particular el complex de *Qars ibn Wardan* (Síria), la residència d'un *dux* bizantí (alt comandament militar que regeix una província), on, a l'entorn d'un palau similar, hi havia altres dos edificis exempts, que han estat interpretats com una església i una caserna.

Aquest esquema devia ser seguit en altres conjunts palatins del món Omeia i es reproduïa en els ambients àulics de la cort asturiana, als afores d'Oviedo, a la zona del Naranco, amb el *palatium* de Santa Maria i l'església de San Miguel de Lillo. El mateix esquema ja devia estar present en la pròpia cort visigoda, cas de Gérticos, probablement ubicada en l'actual província de Valladolid, la finca d'esbarjo del rei Recesvint, i on serà nomenat el nou monarca Vamba.

Els darrers exemples d'aquesta arquitectura residencial palatina encara es deuen trobar en molts palaus de Constantinoble dels segles X al XII, que mantenen l'articulació d'un tram central rectangular amb dos nivells, porxos laterals i torres, i aula de representació amb nombroses finestres decorades amb gelosies mitjançant calats, com a Pla de Nadal. Aquesta supervivència de l'arquitectura residencial a l'edat mitjana també es dona a Hispània, com es veu a Toledo.

El complex va ser destruït algunes dècades després de la seua construcció, ja en el segle VIII. Probablement, en el moment de l'atac a València per l'exèrcit de l'emir Abd-ar-Rahman I, que l'any 778-779 va sufocar una revolta en aquesta zona. Com a residència del governant del territori, era un objectiu militar i econòmic evident en aquest conflicte.